

פרשת וישב

מפי מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

בס"ד כסלו תשע"ז • גליון 177

ניתן לשלוח מייל לכתובת rephael.wasser@gmail.com ולקבל את הגיליון מידי שבוע לתיבת המייל

אהבת אב לבניו

אהבה עזה במידה שווה

ראשי פרקים:

התורה מתמקדת ביוסף ✦ יוסף הוא "שטנו של עשיו" ✦ כתונת הפסים - כתונת מיוחדת במינה ✦ כרחם אב על בנים ✦ מעשה בתמר בעל חן מיוחד ✦ אב לא יפגע בבנו לרעה ✦ למה ההורים לא מצווים לכבד את הילדים? ✦ לפעמים הבן עושה שטויות ✦ אסור לשנות בין הבנים ✦ יעקב אבינו זורע קנאה בתוך ביתו ✦ סוף הכבוד לבוא למי שראוי

מקורות עיקריים:

רש"י בראשית לז, א-ג ✦ רש"י בראשית ל, כה ✦ בבא מציעא פד ע"א ✦ רבנו בחיי בראשית לז, ג ✦ אור החיים בראשית כב, ב ✦ אור החיים דברים ו, ה ✦ סוטה מט ע"א ✦ סנהדרין עב ע"א ✦ תוספת ברכה שמות כ, יב ✦ רש"י הירש תהלים קג, יג ✦ שבת י ע"ב ✦ עין איה שבת ח"א פרק ראשון אות כ ✦ יעלזו חסידים עמ' לו אות קנה

התורה מתמקדת ביוסף

פרשת וישב פותחת בתיאור של הדינמיקה הפנימית של בית יעקב, וכך נאמר:

"וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן: אֵלֶּה תִּלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף בֶּן שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה רָעָה אֶת אָחִיו בְּצֹאן וְהוּא נָעַר אֶת בְּנֵי בְלָהָה וְאֶת בְּנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אָבִיו וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דְּבָרָתָם רָעָה אֶל אָבִיהֶם: וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בְּנָיו כִּי בֶן זִקְנִים הוּא לוֹ וְעָשָׂה לוֹ כְּתָנֶת פְּסִים: וַיֵּרְאוּ אָחִיו כִּי אִתּוֹ אֶהָב אָבִיהֶם מִכָּל אָחִיו וַיִּשְׂנְאוּ אֹתוֹ וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשֵׁלֶם"¹.

היינו מצפים שהפרשה תתחיל בראובן ותספר על תולדות השבטים לפי הסדר, אבל משום מה הכתוב מתמקד מאוד ביוסף, "אֵלֶּה תִּלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף". רש"י² נדרש לשאלה זו וכותב:

"אלה תולדות יעקב - אלה של תולדות יעקב, אלה ישוביהם וגלגוליהם עד שבאו לכלל יישוב. סיבה ראשונה 'יוסף בן שבע עשרה' וגו', על ידי זה נתגלגלו וירדו למצרים. זהו אחר פשוטו של מקרא להיות דבר דבור על אופניו.

¹ בראשית לז, א-ד.

² רש"י בראשית לז, ב.

ומדרש אגדה דורש, תלה הכתוב תולדות יעקב ביוסף מפני כמה דברים: אחת שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל, ושהיה זיו איקונין של יוסף דומה לו, וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף, זה נשטם וזה נשטם, זה אחיו מבקש להרגו וזה אחיו מבקשים להרגו, וכן הרבה בבראשית רבה (פד, ו).³

לפי התירוץ הראשון, התורה לא התכוונה לפרט כאן את תולדות יעקב ולספר על בניו, אלא לספר על תולדות היישוב של בית יעקב וגלגוליו עד שהגיעו לארץ ישראל. הסיבה הראשונה שגרמה לבית יעקב לשנות את מקום יישובם, היא מעשה מכירת יוסף, שעל ידה התגלגלו ישראל מארצם וירדו למצרים, ולכן הכתוב פותח ביוסף.

התירוץ השני הוא, שבאמת עיקר תולדותיו של יעקב זה יוסף, ומספר סיבות לדבר:

- א. עיקר עבודתו של יעקב אצל לבן היתה בשביל להקים בית עם רחל ולהעמיד ממנה זרע. נמצא ששאר התולדות, כולן בזכות יוסף.
- ב. צורת פניו של יוסף דמתה ליעקב.
- ג. מה שאירע ליעקב אירע גם ליוסף - שניהם היו שנואים על אחיהם, את שניהם ביקשו האחים להרוג, ועוד. ההיסטוריה שלהם מאוד דומה, שניהם עוברים טלטלות וסיבוכים שהדמיון ביניהם בולט לעין, והמדרש³ עוד מאריך בזה.

יוסף הוא "שטנו של עשיו"

ניתן להוסיף על כך, שיעקב אבינו ראה בהולדתו של יוסף משימה ראשונה במעלה, שכן כוחו של יוסף הוא הכוח המתנגד לעשיו, יוסף הוא "שטנו של עשיו"⁴. לכן כשנולד יוסף, רצה יעקב לשוב לארצו, בגלל שעד עכשיו פחד יעקב שמא יפגע בו עשיו, אבל ברגע שנולד יוסף, היה יעקב בטוח בניצחונו על עשיו וסר פחדו. יעקב מזהה ביוסף את הכוח שמסוגל להתמודד מול עשיו, "משנולד יוסף בטח יעקב בהקב"ה ורצה לשוב"⁵. וזהו משל הפשתני המובא ברש"י⁶:

"הפשתני הזה, נכנסו גמליו טעונים פשתן, הפחמי תמה אנה יכנס כל הפשתן הזה, היה פיקח אחד משיב לו: ניצוץ אחד יוצא ממפוח שלך ששורף את כולו.

כך יעקב, ראה כל האלופים הכתובים למעלה, תמה ואמר: מי יכול לכבוש את כולן? מה כתיב למטה (בפסוק ב)? 'אלה תולדות יעקב יוסף', דכתיב 'והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש' (עובדיה א, יח), ניצוץ יוצא מיוסף שמכלה ושורף את כולם".

למעשה יעקב ויוסף שייכים לתהליך אחד, יוסף ממשיך את מה שיעקב אבינו התחיל. מתוך הבנה זו אנו יכולים לגשת להבנת הפסוק "וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בְּנָיו כִּי בָן זָקֵנִים הוּא לוֹ", שציטטנו בראשית הדברים.

מהי הסיבה לכך שיעקב אהב את יוסף יותר משאר האחים? רש"י⁷ מביא לכך שלושה טעמים:

³ ראה בראשית רבה פד, ו.

⁴ ראה בראשית רבה עג, ז.

⁵ רש"י בראשית ל, כה.

⁶ רש"י בראשית לז, א.

⁷ רש"י בראשית לז, ג.

"בן זקונים - שנולד לו לעת זקנתו.

ואונקלוס תרגם: בר חכים הוא ליה, כל מה שלמד משם ועבר מסר לו...".

הטעם הראשון הוא, שיוסף היה בן זקונים, ולכן זכה לאהבה גדולה יותר. הטעם השני הוא על פי אונקלוס. לדבריו, הזקנה שמוזכרת כאן בפסוק איננה גיל זקנה אלא חכמה, "אין זקן אלא מי שקנה חכמה"⁸. יעקב אבינו היה מעביר ליוסף את כל התורה שלמד בבית מדרשם של שם ועבר.

למה יעקב אבינו לא למד בחברותא גם עם הבנים האחרים? ה"כלי יקר"⁹ מבאר שהאחים לא רצו לשמוע. זה פלא גדול! איך אפשר לומר על השבטים הקדושים, שבטי י-ה עדות לישראל, שלא רצו לשמוע דברי תורה?! על כל פנים, כך ה"כלי יקר" כותב, שהשבטים התנתקו מאביהם, ויוסף נשאר ללמוד אצל אביו.

כתונת הפסים – כתונת מיוחדת במינה

בגן, כשלימדו אותנו שיעקב עשה ליוסף כתונת פסים, דמיינו לעצמנו את יוסף לבוש בפיג'מה עיראקית, חשבנו שכתונת הפסים היא איזה משהו חיצוני, אבל יש כאן עומק גדול יותר, כשיעקב אבינו נותן ליוסף את כתונת הפסים, הוא בעצם נותן לו שלטון ומלוכה, כפי שכותב הספורנו¹⁰:

"ועשה לו כתונת פסים - לאות שיהיה הוא המנהיג בבית ובשדה".

חז"ל¹¹ מבארים שמדובר בכתונת מיוחדת במינה, כתונת עם ייחוס:

"כתנת פסים - הכתונת שעשה הקב"ה לאדם ולעזרו היא שלקחה עשיו מנמרוד, והיא בגדי עשיו החמודות שלבש יעקב בשעת הברכה".

אם כן זו לא סתם כתונת, אלה הם בגדיו של אדם הראשון, הבגד שנמרוד לקח מאדם הראשון והבגד שעשיו לקח מנמרוד, אלה הם בגדי החמודות בהם הלבשה רבקה את יעקב קודם שנכנס לקבל את ברכתו של יצחק, והנה עתה מגיע הבגד המיוחס הזה ליוסף הצדיק. חז"ל¹² אומרים "שופריה דיעקב כעין שופריה דאדם הראשון", יעקב אבינו הוא השלמה מדויקת של אדם הראשון, אברהם אבינו התחיל איזה שהוא תהליך של תיקון, תיקון חטא אדם הראשון, ומי שבסופו של דבר מצליח להגיע למדרגה הקרובה ביותר למדרגת אדם הראשון קודם החטא זה יעקב אבינו, בחיר האבות, לא אברהם ולא יצחק, ויעקב אבינו מזהה שהכוח הזה של הנהגת העולם, שעבר מאדם לנמרוד ומנמרוד לעשיו, צריך לעבור כעת דרך יוסף.

רבנו בחיי¹³ כותב שכתונת הפסים שמסר יעקב ליוסף היא למעשה "סוד כ"ב אותיות" שלמד יעקב מפי שם ועבר. מדובר בשם הגדול של ברכת כהנים. שם המרומז בנוסח ה"יהי רצון" שנדפס לאחר ברכת כהנים: "כשם שנתת את יוסף צדיקך בשעה שהלבישו אביו כתונת פסים" וכו'¹⁴.

אם כן יוסף נבחר להיות אחד ממעתיקי השמועה, הוא למד אצל אביו את תורת שם ועבר, וקיבל לידי את מסורות התורה בנגלה ובנסתר.

⁸ ראה קידושין לב ע"ב.

⁹ ראה כלי יקר בראשית לז, ב.

¹⁰ בראשית לז, ג.

¹¹ מדרש מכתב יד. ראה תורה שלמה בראשית לז, ג אות נ.

¹² בבא מציעא פד ע"א.

¹³ רבנו בחיי בראשית לז, ג.

¹⁴ ראה הערה ג של הרח"ד שעוועל ברבנו בחיי שם (מהדורת מוסד הרב קוק).

כרחם אב על בנים

המילים "וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בְּנָיו" דורשות התבוננות. מהיכן באה האהבה היתרה שהאב רוחש לבניו? בתהלים נאמר: "כִּרְחֵם אָב עַל בְּנָיִם רַחֵם ה' עַל יִרְאָיו"¹⁵. הרחמים הם הביטוי המעשי של האהבה, לכן כשנאמר: "וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף" מתרגם התרגום: "וישראל רחם ית יוסף". 'רחמים' זו הנקודה הראשונה שהכל מתחיל ממנה, ה'רחם' הוא בית הגידול הראשון של האדם, ושם קונה האדם את מידת הרחמים והאהבה.

"אור החיים" הקדוש¹⁶ על המילים "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת" מלמדנו, שאין אהבה גדולה יותר מאהבת אב לבנו, וזו לשונו:

"את בנך וגו'. כאן רמז לג' אהבות שחייבה תורה לכל איש ישראל לאהוב הבורא ברוך הוא בכל לב ובכל נפש ובכל מאוד (דברים ו, ה). בכל לב - אין לך דבר שחביב בלב אדם כאהבת הבנים, והוא אומרו 'את בנך'.

וכנגד 'בכל נפשך' אמר 'את יחידך', וכיון שאין לו אלא הוא, הוא הנפש, כי מי שאין לו בנים חשוב כמת.

וכנגד 'ובכל מאודך' אמר 'אשר אהבת', פירוש אותו אהבת יותר מכל קנייניך וכל קנייניו כנגדו אין, ואף על פי כן העלהו לי וגו'.

ונתכוון ה' לפרט כל זה להודיעו, שהגם שישנו אצלו בכל ההדרגות, אף על פי כן חפץ ה' שיקריבהו לו לעולה".

במילים אחרות, אומר הקב"ה לאברהם: קח את כל סוגי האהבה שיש, תעמיד אותם לנגד עיניך, ותגלה שיש אהבה גדולה יותר, הלוא היא אהבת ה' יתברך.

האהבה הגדולה ביותר שאנחנו יכולים לתאר במסגרת האהבות שבין אדם לחברו היא אהבה שבין אב לבנו. מעין זה כותב "אור החיים" הקדוש¹⁷ גם בפרשת שמע, על המילים "וְאֶהְבֶּתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ", וכה דבריו:

"ונראה שנתכוון ה' במאמר זה להסיר טינא מלב אוהביו, והוא שאמרו רבותינו ז"ל (מועד קטן כח ע"א): בני חיי ומזוני - לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא. ע"כ. והנה ג' דברים אלו הם כללות חשק האדם וחפצו בעולם - החיים, והבנים, והמזונות. והחסר אחד מהנה בכל מקום יקרא מת, ושלושתם אינם תלויים להשיגם באמצעות עבודת ה' ואהבתו.

וזה יסובב ההרחקה מאוהבי ה', ומה גם בהתקבץ לאוהב שנים מהם חוסר הבנים והעוני יתחמץ לבבו בקרבו, והגם שיתחזק עם לבבו, לבבו לא ישמע לו כי המורגש אליו ירחיקנו משמוע לאהוב.

לזה בא דבר ה' וציווה לו על הדבר הזה, שיעריך אהבת ה' בליבו בג' דברים הגם שיטלם ממנו - כנגד הבנים אמר 'בכל לבבך', על דרך אומרו 'את בנך וגו' אשר אהבת' וגו' (בראשית כב, ב), והאהבה כזו היא אהבה הממלאת לב אדם וחשקו.

¹⁵ תהלים קג, יג.

¹⁶ אור החיים בראשית כב, ב.

¹⁷ אור החיים דברים ו, ה.

וכנגד חיי אמר 'ובכל נפשך', וכנגד מזוני אמר 'ובכל מאודך', שיעריך בדעתו שלושתם יחד בה', כי הוא טוב לישראל מעשרה בנים, ושולחן גבוה עליון הוא מאוד".

אדם שאין לו חיים - הוא בודאי מת, אדם שאין לו מזונות - גם הוא נקרא מת, "עני חשוב כמת", ואדם שאין לו בנים - גם הוא חשוב כמת. הקשר שבין ההורים לילדיהם נמנה בין שלושה דברים יסודיים שלדברי "אור החיים" הקדוש הם: "כללות חשק האדם וחפצו בעולם".

מעשה בתמר בעל חן מיוחד

הגמרא בסוטה¹⁸ מספרת על רב הונא שמצא 'תומרתא דחינוניתא', סוג של תמר בעל חן מיוחד, עסיסי ובעל ריח טוב. לקח רב הונא את התמר וכרכו בסודר.

בינתיים הגיע רבה בנו ואמר לאביו: אבא, אני מריח ריח טוב במיוחד, נדמה לי שזה ריח של 'תומרתא דחינוניתא'. התפעל רב הונה מהזיהוי המדויק של בנו ואמר לו: בני, אשריך! טהרה יש בך, לא בטל אצלך ריח הפירות בגלל שאתה נוהג בטהרה, לכן אני מתכבד להעניק לך את התמר המשובח שמצאתי.

תוך כדי הדברים הגיע הנכד, בנו של רבה, ומיד העניק רבה לבנו את התמר המיוחד. הוכיח הסב את רבה בנו ואמר לו: בני, בהתחלה שמחת את ליבי בטהרתך, אבל כעת, משנתת את התמר לבנך, הקהית את שיני, כי הוכחת שאתה אוהב את בנך יותר ממני, בהתאם למשפט העממי הרווח: "רחמי אהבתו דאבא אבני, רחמי דבני אבני דהוו ליה".

אומר שם רש"י:

"שמחת את לבי - בטהרתך.

והקהיתה את שיני - שהראיתני שאהבתך על בנך יותר מעלי שנטלת ממני ונתת לו".

אתה לא אוהב אותי כמו שאתה אוהב את הבן שלך, אומר רב הונה לרבה, ממני לקחת ולא אמרת: 'אבא, תאכל זה בשבילך!'. ועכשיו, כשהבן של מגיע, מה אתה עושה? אתה מיד נותן לו.

רב הונא מלמד אותנו, שאהבת האב לבניו קשורה בנקודה השורשית והיסודית ביותר. הסבא מעניק לבן והבן לנכד, ואם היה בא הנין בודאי גם הוא היה מיד מקבל. זו אהבה ששייכת לטבע שהקב"ה ברא בעולמו.

אב לא יפגע בבנו לרעה

רעיון דומה אנו מוצאים בגמרא בסנהדרין¹⁹, ושם הדוגמא חריפה ביותר. גנב שבא בחסות החשכה ופורץ לבית אביו כדי לגנוב, והאבא תופס אותו על חם, מותר לאבא להרוג את בנו מדין 'בא במחתרת', כי הבן, עם כל אהבתו לאביו, עלול להעמיד את האב במצב של פיקוח נפש, ו"הבא להרגך השכם להרגו".

אבל להיפך, אם האבא הוא הגנב, והבן הוא זה שהתעורר בלילה וגילה שאבא שלו פרץ אליו לדירה, סביר להניח שגם אם הבן יעמוד על המשמר ולא יאפשר לו להתקדם, האב לא יפגע בבנו לרעה. ומכיוון שבמקרה זה אין וודאות שהעסק יגיע לפיקוח נפשות, אין רשות לבן להרוג את אביו הגנב מדין 'בא במחתרת'.

¹⁸ סוטה מט ע"א.

¹⁹ סנהדרין עב ע"א.

יש כאן הלכה מפורשת, שכל הבסיס שלה הוא, ההבנה שהקשר בין אב לבן הוא קשר יסודי ועמוק. יתרה מזאת, כאן מתברר שגם במצבים שבהם האב יורד לשפל ומעז לפעול כנגד הבן, ישנו גבול שאותו הוא כנראה לא יעבור.

למה ההורים לא מצווים לכבד את הילדים?

מכאן אנו מגיעים לדבריו של רבי ברוך אפשטיין²⁰, בעל ה"תוספת ברכה"²¹, על מצוות כיבוד הורים שבעשרת הדיברות, וזו לשונו:

"כבר את אביך ואת אמך' - אבל על גידול הבנים וכלכלתם לא נצטוו האבות, ורק בחז"ל נמצאו חיובי האב לבנו, כמו ללמדו תורה ואומנות, ועוד (קידושין כט וסוכה מב). ואמנם זה הוא בתורת הוראה לאב הרוצה בתקנת בנו, מראים לו הדרך המתקן.

וצריך לומר בטעם מניעת הציווי, משום דכן הוא בטבע שכלכל האב את בניו, והטבע אינו דורש ציווי. ועל זה היוצא מן הכלל ואינו רוצה לפרנס את בניו הקטנים אמרו, כי נמשל לנחש והוא אכזרי יותר מן האורב הידוע באכזריותו (כתובות מט ע"ב).

ואף על פי דלפי זה היה צריך להיות היחס מבנים לאבות גם כן טבעי, זה לעומת זה, וכמים הפנים לפנים (משלי כז, יט), אך היחס בזה הוא רק כללי, ובפרטיו אינו מכוון ממש.

כי בעוד שאהבת הבנים לאבות היא במידה, בקצבה ובחשבון, ואם ימצאו רגשי אהבה זולת ההורים אוחזים כולה בהם, וכמו שכתוב 'על כן יעזב איש' וגו'.

הנה כנגד זה אהבת הורים לבנים תגיע עד קצה החיים ועד מסירת נפש, לא ייעפו ולא ייגעו, לא ידעו כל חשבון וכל גבול באהבתם. וגם בתלמוד רמזו לזה, ואמרו, רחמי האב על הבן ורחמי הבן... על הבן (סוטה מט ע"א), ובבבא בתרא (פ ע"א) אימא אברתא מיצטויתא (מתדבקת), ברתא אימא לא מיצטויתא, ושם (קלו ע"ב) אבא לגבי ברא אחולי אחיל, ועוד שם (קעד ע"ב) אבא לגבי בריה משעבד נפשיה, ובסנהדרין (עב ע"ב) לענין בא במחתרת, כאן באב על הבן, כאן בבן על האב, שאין רחמנותם שוה, ושם (סג ע"ב) כאדם שיש לו געגועים על בנו.

וכנגד זה מצינו בבת שהיתה רדופה לילך לבית אביה להגיד שבחה בבית חמיה (כתובות עא ע"ב), ולא אמרו שהיתה רדופה לילך לראות בשלום אביה. ושם (עט ע"א) לא שביק אינש נפשיה ויהיב לאחרינא, אבל לברתיה יהיב, ועוד מאמרים ממין זה.

ואפשר לומר בטעם התנגדות היחוסים האלה, מאבות לבנים ומבנים לאבות, על פי מה שכתב רמב"ן בפרשת בראשית (ב, כד), דכל רגשי הטבע שקוננו בלב אדם הראשון נוטעו ממנו במין האדם עד העולם, וכמו כל בעל חיים מנחילין טבעם למיניהם לדורות עולם, ולכן רגשי אהבה לבנים, יכול הוא אדם הראשון להנחיל על פי טבע שלו, אבל רגשי בנים לאבות לא היה יכול להנחיל, מפני היותו חסר כל רגש זה, אחרי שלא היה ילוד אשה, ונברא רק מאדמה, ולכן נשאר הרגש מבנים לאבות חסר מקור ויסוד טבעי, ובא רק על פי ישרת לב ומוסר הנפש, ומידות אלה באים על הרוב במידה ובמשקל ובחשבון, וקלות הנה לעוף ולהתאבד מפני איזה רוח ומקרה, כנודע".

²⁰ רבי ברוך אפשטיין (בלארוס), התרכ"ה-התש"ב - בנו של רבי יחיאל מיכל אפשטיין, בעל "ערוך השולחן", ואחינו של הנצי"ב מוולוז'ין. הוסמך לרבנות על ידי הגר"ד סולובייצ'יק, לאחר שנודע כעילוי בישיבת וולוז'ין. נפטר בקרלין במהלך השואה.

²¹ תוספת ברכה שמות כ, יב.

מה שיש באדם הראשון, זה שייך לטבע שהקב"ה ברא בעולמו, זה שייך לצורה הפשוטה של החיים. ומכיון שלאדם הראשון היו בנים והוא אהב אותם, הוא הנחיל את האהבה הזאת לעולם כולו, ומכאן ואילך הטבע הוא שאב אוהב את בנו. לעומת זאת רגשי אהבה של בן כלפי אב, את זה לא היה בידי אדם הראשון להעביר לבניו מפני שהיה יציר כפיו של הבורא, ובניו לא יכלו ללמוד ממנו כיצד בן צריך לאהוב את אביו. לכן התורה מצווה את הבן לכבד את הוריו, זה צריך ציווי, זה לא טבעי. אבל אב איננו מצווה לכבד את ילדיו, כי זו תכונה טבעית אצלו, ואין צורך בציווי על זה.

לפעמים הבן עושה שטויות

נחזור לפסוק בתהלים. בתהלים נאמר: "פָּרַחַם אָב עַל בְּנָיִם רַחֵם ה' עַל יְרֵאָיו"²², וכך מבאר רבי שמשון בן רפאל הירש²³, הרש"ר הירש בפירושו לתהלים שם:

"כרחם וגו', בניו היינו, הוא הוליד וגידל אותנו, ולכן היו רחמיו מובטחים לנו, כי כאשר ברא אותנו ובחר בנו להיות עמו בתוך ההיסטוריה העולמית, ידע את יצרנו, את טבע ברייתנו ונטייתנו הטבעית. זכור היה כי, כיתר בני האדם גם אנו קרוצי חומר ועלולים לטעות. ולא עוד אלא שהליקויים המוסריים שדבקו בנו הובאו בחשבון בבחירתנו על מנת להפגין על ידם את כל הפלאות של החינוך האלקי. לא על אף היותנו, אלא משום היותנו עם קשה עורף בחר בנו ה' לעם שליחותו אל האנושות. חוג אנושי צייתן יותר כבר היה נאבד בניסיונות ובפיתויים בין העמים. לאחר שנכנע תחת ידו פעם אחת, נשאר העם בכלל צייתן כשם שמקודם קשה היה לכבוש את ליבו לכך. לכך נשארנו מובטחים לנו רחמי האב שלו למרות תעייתנו".

כל אבא יודע, שלפעמים הבן שלו גם עושה שטויות, יש לו יצרים ויש לו כוחות, ומידי פעם הוא משתמש בהם. לפעמים הכוחות האלה הם לא לפי הסדר הנורמלי, וזה בסדר, גם זה קורה!

בהתאם לזה, גם הקב"ה ידע שלעם ישראל יש יצרים והוא עתיד ליפול. אם היינו יותר מידי צייתנים, זה לא היה טוב, זה שאנחנו 'עם קשה עורף', זה נותן לנו כוח של הישרדות.

הקב"ה מרחם עלינו גם כשההתנהגות שלנו אינה ראויה, כי זה דבר ששייך אל הטבע, כאב שמרחם על בניו.

²² תהלים קג, יג.

²³ הרב שמשון בן רפאל הירש (רש"ר הירש) (גרמניה), התקס"ח-התרמ"ט - מהבולטים שבמנהיגי היהדות באירופה ומחשובי פרשני המקרא האחרונים. אבי שיטת "תורה עם דרך ארץ". בילדותו למד תורה מפי סבו ואביו. בהמשך אחת מהדמויות שהשפיעו עליו מאוד, היה הרב יצחק ברנייס, רבה של המבורג. בגיל עשרים נסע אל ישיבתו של רבי יעקב עטלינגר, בעל ה"ערוך לנר", ולאחר שנתיים וחצי בלבד של לימודים קיבל ממנו היתר הוראה. עם פרישת רבה של דוכסות אולדנבורג, נתמנה הרש"ר הירש בהמלצתו למחליפו והוא רק בן עשרים ושתיים. בתקופה זו התפלמס בחריפות עם מנהיגים רפורמים, וכן עם שונאי תנ"ך נוכריים, וחיבר את ספרו "חורב" על הסברת טעמי המצוות ומיון לסוגיהן. קודם לכן פרסם חוברת בשם "אגרות צפון". בשנת התר"א מונה לרבם של שני המחוזות המערביים של ממלכת הנובר, אוריך ואוסנאבריק, ועבר להתגורר באמדה. שם המשיך בפעילותו הפולמוסית נגד הרפורמה תחת הסיסמה "האמת מתקיימת. השקר לא מתקיים", וכן הרבה לעסוק בחינוך ובגמילות חסדים. כעבור שש שנים נקרא לכהן כרבה הראשי של מורביה, משרה שלא היתה לה מקבילה באירופה מבחינת הסמכויות שניתנו לנושא בה. ממוקם מושבו בניקלשבורג היה אחראי על חמישים ושתיים קהילות. בשנת התרי"א החליט לנטוש רבנות חשובה זו לטובת קהילת פרנקפורט, שם הקים בית ספר תיכון בו שולבו לימודי חול ולימודי קודש - "תורה עם דרך ארץ". בפרנקפורט חיבר הרב הירש את פירושו לתורה, לסידור התפילה ולספר תהלים. בתקופה זו עמד בראש המערכה להפרדת הקהילה האורתודוקסית מהקהילה הכללית, שנטתה לרפורמיות. הרב הירש התנגד נחרצות לראשוני חייבת ציון ולרעיון החדש של הלאומיות היהודית כמטרה לגאולת העם, אף בציונה הדתי.

אסור לשנות בין הבנים

נשאר לנו לברר כעת, מדוע יעקב העדיף את יוסף על פני הבנים האחרים. אם זה דבר ששייך אל הטבע, כיצד קורה דבר כזה שפתאום יש בן מועדף?

הגמרא בשבת²⁴ אומרת:

"לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו - נתקנאו בו אחיו, ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים".

אמנם קיימות סיבות נוספות לכך שירדו אבותינו למצרים²⁵, וכבר התבשרנו על כך בברית בין הבתרים, הרבה לפני הענקת כתונת הפסים ליוסף על ידי יעקב, כפי ששואלים תוספות במקום²⁶, על כל פנים הטעם שמוזכר כאן הוא, העדפת יעקב את יוסף על פני שאר האחים.

מרון הרב קוק בספרו "עין איה"²⁷ עומד על משמעות דברי חז"ל המזהירים מפני שינוי בין הבנים, ומבאר שבתכונת נפש האדם יש שכל ורגש, השכל חוקר ומברר את המציאות, הוא עורך השוואה בין דבר לדבר ומסדר את הדברים, והרגש הוא התגובה הטבעית של האדם. תפקידו של האבא הוא לשים את הרגש במרכז ולתת לו להוביל את הקשר בינו ובין ילדיו, וכך כותב הרב:

"...יחס אהבת האב אל בניו הוא יחס טבעי בנוי על יסוד הרגש הנפשי והנטיה הטבעית, וכפי טבעו הפשוט הוא מספיק להמשיך כוח האב לעשות לטובת בניו כל אשר יוכל. הבחירה והיתרון לבקר בין בן לבן על פי כישרונותיו ויתרונו הפרטי, זהו ממעשה השכל, על כן אין ראוי ליתן לשכל להפריע את כוח הטבע.

מצד האב הטבע גוזר את השיווי, ואם השכל גוזר ליתן יתרון, לא יאתה לו להפריע את כוח השיווי ההרגשי. אמנם כאשר יפרוץ השכל ויכנס בגבול הרגש למעטו, יתגבר הרגש הטבעי לעומתו, והקנאה שמקורה ברגש הלב הטבעי תתעורר בשצף קצף להתקומם על השכל הבא לשדד נחלתה".

השכל והרגש הם שני כוחות מרכזיים באדם, אדם שאיננו מסוגל להביע רגשות, או אדם שכולו רגשות ואין לו טיפת שכל, הוא אדם גמור. זו מחלת נפש קשה. השכל והרגש בונים את היציבות האנושית של האדם. השכל הוא המנהל, הוא מנווט את הרגשות ומאפשר להם לבוא לידי ביטוי במינון הנכון. אבל צריך להיזהר לא לתת משקל יתר לשכל. אבא שכל כולו שֶׁקֶל, הוא אבא שעסוק בלערוך הבדלה בין הבנים לפי מצבם. אם הילד לומד הוא מקבל סוכריה, ואם הוא לא לומד הוא לא מקבל סוכריה, אם הוא לומד אני אוהב אותו, ואם הוא לא לומד אני לא אוהב אותו. התפקיד של האב, אומר הרב, זה לא להיות רק שכל, האבא צריך להיות מלא בטבעיות של אהבה, הוא צריך להיות אבא עם לב אוהב, בלי סיבה ובלי התניה.

האב צריך לפתח כלפי הילדים יחס של סימפתיה שווה, וכיוון שסוף סוף הילדים שונים, עליו להפעיל גם את השכל כדי לחשוב איך להעניק אהבה שווה לכל ילד.

²⁴ שבת י"ב.

²⁵ ראה נדרים לב ע"א; סוטה מו ע"ב; רש"י שמות ב, יד; אברבנאל בראשית טו, יב-טו; אור החיים בראשית מז, כז; אלשיך ריש ספר שמות; ועוד.

²⁶ ותשובת תוספות (ד"ה ה"ג נתגלגל) היא: אף על גב דבלאו הכי נגזרה עליהם גלות, כדכתיב "ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה", שמא לא היה נגזר עליהם להתענות כל כך לולא המעשה דיוסף והאחים, שהרי ארבע מאות שנה התחילו קודם הירידה מצרימה, כבר מעת לידת יצחק, ואותם מאה ותשעים שנה עברו בלא עינוי. ועיין בריטב"א ובשפת אמת שם.

²⁷ עין איה שבת ח"א פרק ראשון אות כ.

מצד האב, באופן טבעי קיימת אצלו אהבה שווה לכל אחד מילדיו, ואם השכל מורה לתת יתרון לאחד מן הילדים שהוא מוצלח יותר וממושם יותר, זיו איקונין שלו דומה לאביו ו"בר חכים הוא לו", הוא לומד אצלו תורה וכו', אסור שהדבר הזה יפר את האיזון הטבעי והנורמלי.

יעקב אבינו זורע קנאה בתוך ביתו

בהמשך מבאר הרב, מה ראה יעקב אבינו לשנות בין הבנים ולעורר קנאה ביניהם בהעדיפו את יוסף. עלינו לזכור שאין מדובר כאן במשפחה רגילה, משפחת יעקב מניחה את הלבנים הראשונות של בנין האומה, ובשלב ראשוני זה, כל שבט צריך לגלות את כוחו במלוא החריפות והעוצמה.

יעקב אבינו זורע קנאה בתוך ביתו, כדי לייצר קטליזטור שמתסיס את הכוחות, ומזרז את תהליך הוצאתם מן הכוח אל הפועל. מדובר בתהליך מסוכן, תהליך שעלול לצאת מכלל שליטה ולגרום להשמדה עצמית. לא כל אחד יכול לייצר זרזים, כדי לייצר זרז כזה צריך לזהות מהו המינון המדויק שנדרש, וכשמדובר בעם, זה מורכב יותר.

הקנאה מעוררת לתנועה - לרצות, לחלום ולשאוף. אנחנו יוצאים אל העולם, מביטים על האנשים המוצלחים שחיים מסביבנו, נפגשים עם הצלחות ונפילות, ומגבשים את המהלך הפרטי שמתאים לכישרונות וליכולות שלנו. מאידך אדם שחי על אי בודד, עלול לסבול מחוסר תנועתיות ולקפוא על שמריו.

יעקב אבינו מזהה את כוחה של מידת הקנאה, שעד עתה פעלה על האנושות באופן שלילי, ומחליט לגייס אותה לבנין היסודות של האומה. אצל קין והבל, אצל ישמעאל ויצחק, ובין יעקב עצמו לעשיו אחיו, הקנאה יצרה מציאות של שנאה, וכעת בא יעקב ולוקח את אותה מידה שהביאה שנאה לעולם, ומשתמש בה בצורה מבוקרת.

הקנאה שיעקב אבינו זורע בין בניו איננה קנאה פראית, אלא קנאה מדודה, לכן כשיוסף צועד צעד אחד יותר מידי ומספר לאביו את חלומו "וְהִנֵּה הַשָּׁמַשׁ וְהַיָּרֵחַ וְאַחַד עֶשְׂרֵת כּוֹכָבִים מִשְׁתַּחֲוִים לִי"²⁸, אביו מגיב בחומרה ואומר לו: "מִה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חִלְמָתְךָ הַבּוֹא נְבוֹא אֲנִי וְאִמְךָ וְאֶחָיִךְ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְךָ אֲרֻצָּה"²⁹, ויחד עם זאת "וְאָבִיו שָׁמַר אֶת הַדְּבָר"³⁰. יעקב אבינו יודע שיוסף צודק, הוא מזהה אצל יוסף כוחות אדירים שמסוגלים וראויים להנהיג את ישראל, לימים יאמר עליו דוד המלך "נִהְיָ כְּצֶאֱן יוֹסֵף"³¹, ובאמת הוא ינהיג את ישראל, הוא יהיה 'משיח בן יוסף' ולפני כן הוא יהיה 'המשביר לכל אחיו', עוד יצאו ממנו מלכים, יהושע יכניס את עם ישראל לארץ ישראל וירבעם בן נבט ימלוך על ישראל, אבל מוקדם מידי לערוך כעת 'הצהרת כוונות', גם אם הדברים נכונים, אין צורך לדבר על זה כעת. יעקב אבינו אוזן את החבל משני קצותיו, מצד אחד הוא מעורר קנאה ומעניק ליוסף בנו כתונת פסים, ומצד שני הוא גוער בו על חלומותיו, אף ששומרם בליבו.

²⁸ בראשית לז, ט.

²⁹ בראשית לז, י.

³⁰ בראשית לז, יא.

³¹ תהלים פ, ב.

סוף הכבוד לבוא למי שראוי

נסיים בדברים שכותב רבי אליעזר פאפו³² בספרו "יעלזו חסידים"³³ הבנוי על "ספר חסידים" של רבי יהודה החסיד כתב:

"יש לך דבר שאין לו כל כך זכות לאדם אם יעשה ואם לא יעשה יחשב לו לחטא חמור כגון איש ואשתו שאוהבין ילדיהן ויש להם ומפרנסין אותם ומרחמין עליהם הרי אין זה כל כך זכות וצדקה כי מאהבה עושים כן כמו כלב לגוריו והדוב וכל חיות שמשימין נפשם בכפם לטרוף טרף להביא לגוריהן ואם לא יהיו מרחמים על ילדיהם ולא מפרנסין אותם בהיות לאל ידם ואין לילדים מאומה או שמכין אותם שלא לצורך או יותר מן הראוי, גדול עוונם מנשוא, כי הוא עוכר שארו אכזרי רחמנא לצלן.

אב שעושה טובה למקצת בניו וקצתם מואס ואינו עושה אתם טובה, אותו שהוא מואס יירשנו, וכבר הזהירונו רבותינו ז"ל ואמרו: אל ישנה אדם לבן בין הבנים, שבעבור שני סלעים מילת שעשה יעקב ליוסף כתונת פסים, נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים... ואף אם בן בין הבנים הוא חכם וצדיק שראוי לאוהבו ולכבדו, הטוב והישר שתהיה האהבה מסותרת ולא יראה לו אהבה וחיבה יתירה אם רואה או חושש שיקנאו בו אחיו, כי קשה כשאל קנאה אם אין להם דעת נכונה להיות רוצים בכבוד התורה ולומדיה, ובפרט אם הוא גדול בחכמה וקטן במנין השנים, לא יוכלו לסבול לראות שיהיה אחיהם הקטון אהוב ומכובד יותר מהם, עד אשר יגדלו ויהיו יתירי מדע. הנה כי כן ראוי לאב לכלכל דבריו במשפט באופן שלא יבואו לידי קנאה ושנאה ואיבה, רק תהיה ביניהם אהבה ואחוה, וסוף הכבוד לבוא למי שראוי".

כשהורים נותנים אוכל לילדים שלהם, זה לא נחשב כמעשה חסד יוצא דופן, זה דבר טבעי. זה טבע שקיים גם אצל בעלי החיים המעניקים אוכל במסירות לצאצאיהם ואינם מעדיפים אחד על פני השני. כשיש בן שהוא בולט במיוחד במידותיו ובכישורונותיו, האהבה כלפיו צריכה להיות מסותרת, אחרת זה יוביל למשבר.

³² הרב אליעזר פאפו (סרייבו שבבוסניה), תקמ"ו-תקפ"ח - פוסק ומקובל. שימש כרב הקהילה הספרדית של סיליסטרה שבבולגריה. תקופה מסוימת עמד גם בראש הקהילה הספרדית בבירת ולאכיה, בוקרשט. שמו התפרסם בזכות ספרו "פלא יועץ" הבנוי מפרקים קצרים המסודרים לפי סדר האלפבית. למד בישיבות בעיר הולדתו ורכש בקיאות רבה בתורה. בעיר הולדתו, סרייבו, כתב גם את ספרו הראשון "חודש האביב". אחרי שהתחתן עבר לגור בסיליסטרה, והיה לראש הקהילה היהודית המקומית. מאוחר יותר הגיע לבוקרשט וניהל ואיגן שם מחדש את קהילת היהודים הספרדים בעיר. כעבור זמן קצר חזר לסיליסטרה. על הנהגותיו בקודש כתב בנו: "הפליא לענות בצום נפש, ומלקות בכל לילה ולילה שאומרים בהם תחנונים. שק ואפר וחרולים וטבילות... וטבילת שלגים...".

³³ יעלזו חסידים עמ' לו אות קנה. וראה גם "פלא יועץ" ערך קנאה.